

**You have downloaded a document from
RE-BUŚ
repository of the University of Silesia in Katowice**

Title: Przemysł i religia - wielokulturowe skutki związku : przykład Zagłębia Dąbrowskiego

Author: Halina Rusek

Citation style: Rusek Halina. (2015). Przemysł i religia - wielokulturowe skutki związku : przykład Zagłębia Dąbrowskiego. "Ethnologia Europae Centralis" (T. 12 (2015), s. 29-45).

Uznanie autorstwa - Użycie niekomercyjne - Na tych samych warunkach - Licencja ta pozwala na rozpowszechnianie, przedstawianie i wykonywanie utworu jedynie w celach niekomercyjnych oraz tak długo jak utwory zależne będą również obejmowane tą samą licencją.

UNIWERSYTET ŚLĄSKI
W KATOWICACH

Biblioteka
Uniwersytetu Śląskiego

Ministerstwo Nauki
i Szkolnictwa Wyższego

Przemysł i religia – wielokulturowe skutki związku. Przykład Zagłębia Dąbrowskiego

HALINA RUSEK

Instytut Etnologii i Antropologii Kulturowej, Uniwersytet Śląski,
Katowice

halina.rusek@us.edu.pl

Industry and Religion - Multicultural Implications of a Relationship. An Example of Zagłębie Dąbrowskie - Dąbrowa Basin

Zagłębie Dąbrowskie or Dąbrowa Basin - a sub-region of present Silesia voivodeship - belongs to those areas in Europe where we can observe the relationship between rapid industrialization, urbanization and modernization and cultural development. The Basin and similar regions are a microcosm of the effects of the processes which take place at a crucial time for Europe's industrial revolution and for the creation of a new social-cultural and political order on the basis of the revolution. In the nineteenth century the region has been transformed from a typical agricultural area into an industrial one, located in the Prussian-Austrian-Russian borderland of states and cultures. The Basin is one of the genuinely multicultural areas where growing industry has caused the inflow of foreign capital, and thus foreign industrialists and workers. The land quickly became an ethnic and cultural mosaic of German, French, Russian, Jewish and other cultural influences, with industrialists becoming patrons and protectors of this colourful cultural mix. These processes are particularly well visible in the field of religion whose diverse forms have found their place in the region. Beside the Catholic Church, of particular significance were the Lutheran and Orthodox Churches as well as Judaism, the latter reflecting a strong presence of Jewish population in the area. Today the cultural diversity manifests itself only in the form of material evidence of the past and in weak historical memory - and constitutes a yet-to-be-discovered source of knowledge about phenomena which occur in regions with an atypical variant of multiculturalism.

Keywords: Dąbrowa Basin, multicultural and multireligious region, industrial revolution, modernization, historical memories

Nie mamy trudności z opisaniem współczesnej kultury i dziedzictwa kulturowego regionów dawno ukształtowanych, odróżniających się wieloma cechami od innych regionów - przede wszystkim tak wyrazistymi jak język, religia, sposoby życia, a nawet folklor. Są jednak

Przemysł i religia – wielokulturowe skutki związku

regiony „młode”, o słabo zaznaczonej odrębności kulturowej, powstałe wskutek zaistnienia sprzyjających ku temu okoliczności, będących wypadkową różnorodnych wpływów kulturowych, społecznych, ekonomicznych i politycznych. Do takich okoliczności należy proces uprzemysłowienia rozpoczęty na ziemiach polskich pod koniec XVIII wieku, a przykładem „młodego” regionu, o którym niektórzy mówią, że nie ma wyrazistej tradycji, swojej odrębnej kultury i przeszłości godnej uwagi, jest Zagłębie Dąbrowskie – region w sensie historyczno-kulturowym, którego mieszkańcy pod względem etnograficznym i językowym należą do grupy małopolskiej i jako subregion pod względem administracyjnym należący do regionalnie najbardziej w Polsce zróżnicowanego województwa śląskiego¹. Zagłębie oczywiście ma swoje tradycje kulturowe godne odnotowania, ale czy w tym zakresie może konkurować ze swoim tak kulturowo wyrazistym sąsiadem – Śląskiem? To Ślązakom i ich regionowi wielu naukowców poświęca swój badawczy potencjał, co zaowocowało niezwykle bogatym zbiorem bibliograficznym z odległej przeszłości i współczesności. Zagłębie Dąbrowskie jest pod tym względem regionem zaniedbanym, co nie oznacza, że niegodnym naukowej refleksji. Jeżeli poszukujemy obszarów o autentycznie wielokulturowych korzeniach, to właśnie Zagłębie Dąbrowskie może być pod tym względem dobrym polem badawczym. Koniecznym w tym miejscu wydaje się odniesienie do terminu wielokulturowość, choć nie widzę potrzeby dokonania pogłębionej analizy tego pojęcia, powstało bowiem na ten temat wiele interesujących i wyczerpujących studiów. Odwołam się do jednej z nich: szeroka, opisowa definicja wielokulturowości pozwala traktować ją jako fakt współlistnienia na tej samej przestrzeni dwóch lub więcej grup społecznych różniących się odmiennymi cechami kulturowymi – językiem, religią, układem wartości – postrzeganymi w optyce jednostek, grup lokalnych, rówieśniczych czy sąsiedzkich i wyznaczającymi charakter wzajemnych relacji². Dodałabym tu uwagę, że ów fakt współlistnienia rodzi określone formy i treści w zakresie trzech podstawowych wymiarów kultury: materialnej, społecznej i symbolicznej. Treści te są z jednej strony oryginalnymi elementami kultury określonych grup, a z drugiej strony mają postać synkretycznych wytworów powstałych w klasycznej sytuacji pogranicza

¹ Granice Zagłębia Dąbrowskiego określane są na dwa sposoby: według węższego ujęcia region tworzą miasta: Sosnowiec – jego największe miasto i nieformalna stolica, Dąbrowa Górnicza, Będzin, Czeladź, Wojkowice. Według drugiego, szerszego ujęcia, Zagłębie tworzą: Sosnowiec, Dąbrowa Górnicza, powiat będziński, zawierciański, myszkowski i olkuski oraz gmina Ożarówice w powiecie tarnogórskim. Szersze ujęcie, do którego przychyliła się większość badaczy, opiera się na historycznych przesłankach wyartykułowanych już w 1939 roku w *Przewodniku po Zagłębiu Dąbrowskim*; zob. J. Kondracki, *Zagłębie Dąbrowskie. Co to takiego?*, „Ekspres Sosnowiecki” 5 XII 1991, s. 1-3, 7

² M. Golka, *Cywilizacja współczesna i globalne problemy. Horyzonty cywilizacji*, Oficyna Naukowa, Warszawa 2012, s. 270-271

Przemysł i religia – wielokulturowe skutki związku

etniczno-kulturowego. Z takimi zjawiskami mieliśmy do czynienia – szczególnie w przeszłości i częściowo dzisiaj - w Zagłębiu Dąbrowskim, które zawsze usytuowane było na jakimś pograniczu: niegdyś administracyjnym, narodowym i etnicznym, w dobie zaborów, czyli przynależności polskich ziem do Prus, Austro-Węgier i Rosji, czy jak obecnie kulturowym: zagłębiowsko-śląskim.

Tak jak w przypadku innych regionów o podobnym do Zagłębia Dąbrowskiego profilu, podłożem powstania owej wielokulturowości był przemysł, niejednokrotnie najważniejszy czynnik wyznaczający kształt nie tylko kultury materialnej i społecznej, ale także symbolicznej. Nie chodzi przy tym tylko o „wędrówkę” wzorów kultury wraz z przybywającymi do uprzemysławiających się regionów w poszukiwaniu pracy mieszkańców odległych stron, ale także o swoisty mecenat przemysłowy i napływ kulturowych wzorów życia wraz z przemysłowcami z zachodnich krajów europejskich. Miasta Zagłębia Dąbrowskiego od końca XIX wieku stawały się różnobarwną mozaiką narodowościową, a więc także kulturową, w tym religijną. Tworzyli ją Polacy, Żydzi, Niemcy, Rosjanie, Francuzi i mniejsze grupy przedstawicieli innych narodowości. Obok katolików obecni byli protestanci, a wśród nich najliczniejsi luteranie, także prawosławni, wyznawcy judaizmu, a nawet mahometanie.

Region, nieco później nazwany Zagłębiem Dąbrowskim, w XIX wieku, w dobie nasilających się procesów uprzemysłowienia, urbanizacji i ogólnie modernizacji różnych sfer życia, należał do „drugiej strefy” gospodarczej na południu i wschodzie Europy – tej zacofanej, wprowadzającej uprzemysławiającej się, ale w większości niezmodyfikowanej, pozostającej w cieniu „strefy pierwszej” – rozwiniętych, wybitnie uprzemysłowionych i zmodernizowanych krajów Północy i Zachodu. W cieniu wysoko rozwiniętych rejonów w Anglii, we Francji, w Niderlandach, Niemczech, w monarchii Austro-Węgierskiej – w tym w rejonach Czech, Wiednia, Budapesztu³. Uprzemysłowienie Europy Wschodniej ograniczało się do lokalnych obszarów, takich jak w północnych Czechach, na ziemiach polskich będących pod rosyjskim zaborem w trójkącie Łódź – Warszawa – Dąbrowa Górnicza (to jedno ze starszych miast zagłębiowskich), kilku takich wysp w Rosji, Galicji, Rumunii i na wybrzeżach Morza Kaspijskiego⁴.

Zagłębie Dąbrowskie, leżące u styku granic Prus, Austro-Węgier i Rosji graniczyło z tą bogatą strefą europejską, z której, a głównie z Niemiec, napływał do wschodnich,

³ N. Davies, *Europa. Rozprawa historyka z historią*, Wyd. Znak, Kraków 1998, s. 814.

⁴ Tamże, s. 815

Przemysł i religia – wielokulturowe skutki związku

uboższych obszarów kapitał, sposoby organizacji gospodarki, uprzemysłowienia i modernizacji rodzących się ośrodków robotniczych, a wraz z tym sposoby życia, wzory kultury politycznej, społecznej, religijnej, także sztuka i nauka.

W wyniku nasilającej się na fali opisanych wyżej procesów szczególnej mobilności mieszkańców Europy, w regionie należącym po ostatnim rozbiórze Polski (1795 rok) do cesarstwa rosyjskiego, powstało pogranicze polsko-niemiecko-rosyjsko-żydowskie, którego charakterystyczną cechą było pokrywanie się struktury narodowej z religijną. Dziedzictwem tej wielokulturowej przeszłości są materialne świadectwa i oryginalna, zróżnicowana kultura religijna⁵. To ona, w swoim instytucjonalnym wymiarze stanie się osią przewodnią dalszej części niniejszego opracowania. Pierwszym krokiem niech będzie odwołanie się do wiecznie aktualnej zasady: aby poznać przeszłość, należy zacząć od cmentarzy.

W Sosnowcu⁶, największym mieście zagłębiowskim, w jednej z najstarszych dzielnic, znajduje się nietypowy cmentarz – nekropolia czterech wyznań: rzymskokatolickiego, prawosławnego, ewangelickiego i judaizmu. Wszystkie części cmentarza powstały pod koniec XIX wieku i dzisiaj stanowią świadectwo współistnienia w przestrzeni dzisiejszego miasta wielu kultur, w tym religijnych i wyrosłego na tym gruncie ekumenizmu. Największą część stanowi powstały w 1894 roku cmentarz katolicki, podlegający sosnowieckiej parafii katedralnej. Jego centralnym punktem jest kaplica zbudowana wokół uszkodzonego w czasie drugiej wojny światowej pomnika – mauzoleum, wybudowanego w 1920 roku na mogile uczestników pierwszego powstania śląskiego. Część ewangelicka cmentarza powstała nieco wcześniej – w 1880 roku. Tu znajdują się groby największych sosnowieckich przedsiębiorców - Niemców: Dietla, Gampera, Schoena, Lamprechta. Mouve, Tytza, postaci do dzisiaj zachowanych w pamięci wielu najstarszych mieszkańców

⁵ Za E. Ciupakiem przyjmuję, iż kultura religijna to wzór, według którego można wyznawać daną religię. Składają się na nią wierzenia i wyobrażenia religijne jakiejś grupy społecznej, kulturowe wzory manifestowania tych wierzeń, a więc zorganizowane w danej grupie praktyki pobożności, wzory ich przekazywania, kulturowe rezultaty wierzeń i zachowań kulturowych. E. Ciupak, *Religia i religijność*, Warszawa 1982, s. 21-22

⁶ Miasto to powstało w 1902 roku z połączenia kilku okolicznych, mniejszych miejscowości, często o bogatym i długim rodowodzie (Zagórze, Klimontów, Milejowice, Pogoń, Modrzejów, Niwka). Tereny, na których obecnie znajduje się Sosnowiec wchodziły w skład Księstwa Siewierskiego i należały do książy śląskich, później dostały się pod panowanie biskupów krakowskich. Obszar ten w 1790 roku został wcielony do Korony Królestwa Polskiego. Po trzecim rozbiórze Polski (1795 r.) osady wchodzące w skład obecnego Sosnowca znalazły się w zaborze pruskim, od 1807 roku były w Księstwie Warszawskim, a w 1815 roku zostały włączone do Królestwa Polskiego (zabór rosyjski). Obecnie Sosnowiec liczy ponad 211 tysięcy mieszkańców (www.stat.gov.pl – data wejścia 13.01.2015).

Przemysł i religia – wielokulturowe skutki związku

miasta. Cmentarz prawosławny powstał w 1894 roku po wybudowaniu w 1880 roku w Sosnowcu cerkwi pw. Wiery, Nadziei, Luby i matki ich Zofii i powołaniu parafii prawosławnej. W jego centralnej części znajduje się nagrobek uznany za najcenniejsze na tym cmentarzu dzieło sztuki sepulkralnej - działalności artystycznej związanej z kultem zmarłych. Obrazuje zwróconą tyłem do widza postać jakby płaczącej kobiety – rosyjskiej arystokratki, żony Brandenburga, pruskiego dyrektora jednej z hut w Sosnowcu⁷.

Na mocno zdewastowanym w czasie drugiej wojny światowej, ale szczególnie w latach powojennych, żydowskim kirkucie - czynnym do dzisiaj - zachowało się około 300 nagrobków w postaci macew, obelisków, ściętych drzew i grobowców. Cmentarz ten założono także w latach 80. XIX wieku.

Cztery części jednego cmentarza są symbolami czterech narodów, czterech wyznań i czterech kultur. Każda z nich pozostawiła wyraźne ślady na społeczno-kulturowym wizerunku Sosnowca i całego regionu, a echa tych śladów znajdziemy we współczesnym życiu miasta. Kwestia ta, jednak nigdy dogłębnie niezbadana, wymaga odrębnych, solidnych studiów, które mogłyby wypełnić liczne białe plamy w obrazie dziedzictwa kulturowego Zagłębia Dąbrowskiego. Region ten ma bowiem bogatą przeszłość, słabo jednak opracowaną i udokumentowaną.

Historycy uznają, iż Zagłębie Dąbrowskie jako odrębny region powstał w końcu XVIII wieku. Jednak najdawniejsze wzmianki o dzisiejszych miejscowościach zagłębiowskich pochodzą z 1105 roku – w ówczesnych oficjalnych dokumentach pojawiają się nazwy wielu miejscowości (między innymi Siewierz, Koziegłowy, Gniazdowo, Sławków, Błędów, Kromolów, Morsko, Irządze), a w latach późniejszych kolejnych: w XIII wieku Czeladź i Grodzisko, od XIV wieku pojawiają się nazwy dzielnic dzisiejszego Sosnowca: Pogoń, Milowice, Sielec, Klimontów, Zagórze, Niwka, Modrzejów, Kazimierz⁸. Obecne centrum Sosnowca rozwinęło się późno, bo dopiero w latach 60. XIX wieku, z folwarku Sosnowice wraz z należącymi do niego osadami. Sprzyjające okoliczności spowodowały, że szybki rozwój tych miejscowości pozwolił już w 1902 roku na przyznanie Sosnowcowi praw miejskich.

⁷ I. Cieślík, *Brandenburg – ślad po sosnowieckich fabrykantach sprzed stulecia*, w: *Regionalizm w szkolnej edukacji. Wielokulturowość Zagłębia Dąbrowskiego*, red.: D. Rozmus, S. Witkowski, Wyd. WS Humanitas w Sosnowcu, Muzeum Miejskie „Sztęgarka” w Dąbrowie Górniczej, Forum dla Zagłębia Dąbrowskiego, Sosnowiec – Dąbrowa Górnicza – Będzin 2009, s. 157.

⁸ M. Kantor-Mirski, „Z przeszłości Zagłębia Dąbrowskiego i okolicy”, tom 1, Zeszyt 1, s. 10 – 14.

Przemysł i religia – wielokulturowe skutki związku

Zagłębiowski region kształtował się od przełomu XVIII i XIX wieku, kiedy na tym typowo rolniczym obszarze odkryto rudy cynku, żelaza, a głównie węgla kamiennego. Rozwój przemysłu w postaci hut, cegielni, kopalń i innych zakładów przyspieszyła budowa w połowie XIX wieku linii kolejowej, a przede wszystkim Kolei Żelaznej Warszawsko-Wiedeńskiej. Nastąpił wówczas szybki napływ kapitału niemieckiego, francuskiego, belgijskiego, austriackiego i rosyjskiego. Teren nie miał do połowy XIX wieku oficjalnej nazwy, dopiero w latach 50. tego wieku pojawił się termin „Zagłębie” i oficjalnie brzmiąca nazwa: Zagłębie Węglowe w Królestwie Polskim użyta w 1856 roku na mapie „Karta geognostyczna Zagłębia Węglowego w Królestwie Polskim”. Z czasem nazwa ta weszła w użycie w prasie i mowie potocznej. W latach 80. XIX wieku pojawiła się nazwa „Zagłębie Dąbrowskie”. Odtąd używana była w prasie, na mapach i w fachowych czasopismach górniczych. Zatem już przed I wojną światową w południowozachodniej części Królestwa Polskiego ukształtował się znaczący ośrodek przemysłowy, sąsiadujący z pruskim Śląskiem i cesarstwem rosyjskim⁹. Choć Zagłębie łączył ze Śląskiem przemysłowy charakter struktury ekonomicznej i robotniczy struktury społecznej, był to obszar zdecydowanie odmienny od Śląska – cechował go inny język, prawo, stosunki polityczne i społeczne.

Przeszość Zagłębia Dąbrowskiego współtworzyli ludzie, którzy stali się założycielami rodów przemysłowców i ziemian o różnonarodowym rodowodzie, kreujących gospodarczy, społeczny i kulturowy charakter regionu. Należą do nich Mieroszewscy – posiadacze największych prywatnych dóbr na pograniczu małopolsko-śląskim; Ciechanowscy – ziemianie i przemysłowcy, właściciele cementowni „Grodziec”; Zarzyccy – handlowcy, „kamienicznicy”, właściciele sosnowieckiego hotelu. Wreszcie wielcy pionierzy zagłębiowskiego przemysłu: niemiecka rodzina Lamprechtów, właściciele fabryki papieru; Dietlów – budowniczych i długoletnich właścicieli przędzalni wełny chesankowej i Schö nów, także włókienników¹⁰.

Wraz z przemysłowcami napływali do Zagłębia inni cudzoziemcy, zatrudniani w kopalniach i zakładach przemysłowych głównie jako kadra zarządzająca, której pod koniec XIX wieku nie zapewniała uboga, niewykształcona miejscowa ludność. Cudzoziemcy organizowali swoje życie w obcym im środowisku, kształtując je według swoich narodowych wzorów, co najpełniejszy wyraz znalazło w budowie własnych świątyń. Swoistym fenomenem jest fakt, iż prawie w tym samym czasie - w latach 80. i 90. XIX

⁹ M. E. Nita, *Historia podziałów*, „Nowe Zagłębie” 2009 nr 1, s. 15-17.

¹⁰ Szerzej: *Zagłębiowskie rody. Materiały VI Sesji Zagłębiowskiej Sosnowiec, 6 grudnia 2007 roku*. Red. M. Kisiel, P. Majerski, wyd. Miejska Biblioteka Publiczna im. Gustawa Daniłowskiego, Sosnowiec 2008.

Przemysł i religia – wielokulturowe skutki związku

wieku - powstały w przestrzeni kilkanaście lat później utworzonego miasta Sosnowca kościoły różnych wyznań: rzymskokatolicki, prawosławny, ewangelicki i żydowski. Na terenie obecnego centrum miasta w 1880 roku mieszkało około 3 tysięcy katolików, 100 prawosławnych, 321 ewangelików i 102 żydów¹¹.

Katolicy już w latach 60. XIX wieku wybudowali w pobliżu sosnowieckiego dworca kolejowego kościółek, do dzisiaj nazwany kolejowym, a pod koniec XIX wieku przystąpili do budowy kościoła pod wezwaniem Wniebowzięcia Najświętszej Marii Panny, który dziś pełni rolę bazyliki katedralnej¹². Najstarszymi, funkcjonującymi do dzisiaj, kościołami katolickimi są świątynie w obecnych dzielnicach Sosnowca - Nivce (1826) i Zagórz (1852 lub 1854). Z biegiem lat kolejne kościoły katolickie powstawały wraz z rozrastaniem się osiedli robotniczych. Proces ten przebiegał w bardzo szybkim tempie – już na początku XX wieku (1904) w Sosnowcu istniały 2 duże kopalnie węgla kamiennego, 11 hut i dużych fabryk, 8 warsztatów mechanicznych, 10 cegielni, elektrownia, browar, kilka młynów parowych, ponad 300 zakładów rzemieślniczych, ponad 200 sklepów i 4 hotele. Sosnowiec liczył wtedy już 57 tysięcy mieszkańców – do 1914 roku liczba ta uległa podwojeniu¹³. Te imponujące cyfry obrazują tempo rozwoju Zagłębia Dąbrowskiego jako jednego z wielu tak dynamicznie rozwijających się w owym czasie regionów przemysłowych w Europie.

Mieszkańcy Zagłębia Dąbrowskiego byli w większości katolikami, co oznaczało jednocześnie bycie Polakami. Do pracy w zakładach przemysłowych napływała uboga ludność z małopolskich wsi i miasteczek, która nie była szczególnie silnie związana z Kościołem katolickim. Jeden z badaczy tego zagadnienia pisze, że ludność ta, deklarująca przywiązanie do wiary katolickiej, odnosiła się do duchowieństwa z nieufnością. Znaczna część ubogiej warstwy robotników znajdowała się pod wpływem ugrupowań socjalistycznych i komunistycznych, walczących o lepsze traktowanie pracowników przez przedsiębiorców łączonych z duchowieństwem katolickim. Trudne lata wielkiego kryzysu gospodarczego jeszcze bardziej pogorszyły warunki bytu robotników, co spowodowało zwiększenie wpływów lewicowych na tym terenie¹⁴.

¹¹ K. Forst, *Wspólnoty religijne w Sosnowcu*, „Rocznik Sosnowiecki” 2007, s. 82.

¹² Tamże

¹³ *Sosnowiec. Zarys rozwoju miasta*, red. H. Rechowicz, PWN Warszawa-Kraków 1997, s. 50.

¹⁴ Ks. J. Związek, *Kościół katolicki i jego działalność religijno-społeczna w Zagłębiu Dąbrowskim (1918 – 1939)*, w: *Zagłębie Dąbrowskie w II Rzeczypospolitej (1918-1939)*, Wyd. Muzeum w Sosnowcu, Sosnowiec 2005, s. 299-300.

Przemysł i religia – wielokulturowe skutki związku

W latach 80. XIX wieku przybyło do Sosnowca, położonego wtedy przy granicy prusko-rosyjskiej, wielu Niemców z Górnego Śląska do pracy w zakładach przemysłowych zakładanych przez ich rodaków - przemysłowców pochodzących głównie ze Śląska, Saksonii i Nadrenii. Niemieccy przedsiębiorcy wykorzystywali przychyłność rosyjskich władz carskich dla działań rozwijających górnictwo węglowe, konkurencyjne dla śląskiego przemysłu wydobywczego. W kopalniach tych Niemcy zatrudniani byli głównie jako nadzorcy i personel techniczny¹⁵. W podobny sposób, na bazie niemieckiego kapitału, powstawały zakłady hutnicze, metalurgiczne, włókiennicze i inne. Dokumenty, takie jak akty chrztów i zgonów, wskazują na stały wzrost liczebności ludności niemieckiej na przełomie XIX i XX wieku. W Sosnowcu społeczność niemiecka w tym okresie przekroczyła liczbę 2000 osób. Stanowili ją nie tylko właściciele fabryk, dyrektorzy zakładów, urzędnicy, inżynierowie i kadra kierownicza w zakładach i kopalniach, ale także kupcy, przedstawiciele wolnych zawodów, właściciele domów, nauczyciele, rzemieślnicy i wreszcie zwykli robotnicy¹⁶. Naturalnym niejako skutkiem tych procesów stała się znacząca obecność Niemców w tworzącej się kulturze regionu i Sosnowca jako miasta przemysłowego. Powstawała architektura o swoistym rysie – przetrwały do dzisiaj rezydencje i pałace niemieckich przedsiębiorców, szkoły zakładane przy większych zakładach pracy jak 2. klasowa szkoła początkowa i 7. klasowa szkoła realna z rosyjskim językiem wykładowym przy fabryce włókienniczej Dietla (1894)¹⁷ i wreszcie powstała pod koniec lat 80. XIX wieku, przerobiona ze starej hali fabrycznej, sala modlitw przeznaczona dla coraz liczniejszej niemieckiej społeczności ewangelickiej. Początkowo nabożeństwa w tym kościele odprawiano w języku niemieckim, jednak ze względu na spolonizowanie się części Niemców, odbywało się również nabożeństwo w języku polskim. W tym okresie doliczono się w Sosnowcu 321 ewangelików¹⁸. W latach międzywojennych kaplica ta, należąca wcześniej do parafii ewangelicko-augsburskiej w Dąbrowie Górniczej, mieście sąsiadującym z Sosnowcem, stała się kościołem parafialnym. Znajdowało to swoje uzasadnienie w systematycznie rosnącej liczbie ewangelickiej ludności pochodzenia

¹⁵ Tamże, s. 28-32.

¹⁶ G. Onyszko, *Dzieje społeczności żydowskiej, niemieckiej, rosyjskiej i innych narodowości w Sosnowcu (do roku 1939)*, w: *Regionalizm w szkolnej edukacji, Wielokulturowość Zagłębia Dąbrowskiego*, red. D. Rozmus, S. Witkowski, Wyższa Szkoła Humanitas, Sosnowiec – Dąbrowa Górnicza – Będzin 2009, s. 72-73.

¹⁷ *Sosnowiec. Zarys rozwoju...*, s. 48.

¹⁸ K. Forst, *Wspólnoty religijne w Sosnowcu*, „Rocznik Sosnowiecki” 2007, s. 82.

Przemysł i religia – wielokulturowe skutki związku

niemieckiego w mieście. Na przełomie XIX i XX wieku społeczność ta przekroczyła liczbę 2000 osób, a w 1912 liczyła już ponad 10 tysięcy członków¹⁹.

Sosnowiec, który na mocy ukazu carskiego stał się miastem w 1902 roku, szybko osiągnął status dużego miasta: w ciągu dziesięciolecia 1904 – 1914 liczba ludności podwoiła się i wynosiła pod koniec tego okresu 118 475 osób. W latach międzywojennych liczebność społeczności niemieckiej znacznie zmalała (do około 800 osób w 1939 roku), do czego przyczyniła się polonizacja jej znacznej części, ale także zwalnianie z zakładów i kopalń niemieckich pracowników na rzecz polskich i francuskich w zakładach należących do kapitału francuskiego²⁰.

Choć w latach 80. XIX wieku ludność prawosławna na dawnych ziemiach sosnowieckich liczyła tylko 1% ogółu mieszkańców, z inicjatywy rosyjskich, carskich urzędników wybudowano w Sosnowcu w roku 1880 cerkiew pod wezwaniem Wiary, Nadziei i Miłości i ich matki Zofii, która do dziś służy wyznawcom prawosławia. Obok urzędników, na tereny dzisiejszego Sosnowca i całego regionu zagłębiowskiego, przybywali Rosjanie jako wojskowi, żandarmi czy celnicy, a z biegiem lat nastąpiła całkowita rusyfikacja urzędów. Pod koniec XIX wieku ludność rosyjska na tym terenie liczyła prawie 2000 osób i systematycznie wzrastała²¹.

Po odzyskaniu przez Polskę niepodległości w 1918 roku, teren Zagłębia Dąbrowskiego masowo opuszczali Niemcy i Rosjanie, co spowodowało, że liczba wyznawców innych niż katolickie wyznań znacząco spadła. Ze spisu ludności z 1921 roku wynika, że ponad 70 tysięcy z ogólnej liczby mieszkańców stanowili katolicy, około 14 tysięcy Żydzi, 735 ewangelicy i 613 osób przedstawiciele innych wyznań, w tym prawosławni²². Dziesięć lat później 80,9% ludności miasta stanowili Polacy, 19% Żydzi, 1% Niemcy, Francuzi i nieliczni przedstawiciele innych nacji²³. Liczby te potwierdzają, iż okres międzywojenny cechuje w regionie zagłębiowskim proces ujednolicania się jego struktury narodowościowej. Jednak nie stała się ona całkowicie jednolita, choć liczba cudzoziemców stanowiła już mały jej ułamek, ale we wciąż istniejącą różnorodność etniczną i kulturową regionu i miasta Sosnowca wpisywała się do lat drugiej wojny światowej znacząca pod

¹⁹ G. Onyszko, *Dzieje społeczności...*, 75-76.

²⁰ Tamże, s. 79.

²¹ G. Onyszko, *Dzieje społeczności...*, s. 82.

²² Ks. J. Związek, *Kościół katolicki i jego działalność...*, s. 299.

²³ *Sosnowiec. Zarys rozwoju...*, s. 85.

Przemysł i religia – wielokulturowe skutki związku

względem liczebności i pod względem gospodarczym ludność żydowska. To kolejna, już coraz szerzej, jednak wciąż niewyczerpująco opisana karta w dziejach miasta.

Obecność Żydów w Zagłębiu Dąbrowskim wiąże się z tymi samymi procesami uprzemysłowienia i urbanizacji, które sprowadziły tu przedsiębiorców, kupców, techników i robotników z krajów Europy zachodniej. Pierwsi Żydzi przybyli na ziemię sosnowiecką w pierwszej połowie XVIII wieku, osiedlając się głównie w późniejszej dzielnicy Sosnowca Modrzejowie. Początkowo stanowili zaledwie 25. osobową społeczność, ale szybko ich liczba rosła, żeby pod koniec lat 80. XIX wieku osiągnąć w niektórych miejscowościach znaczny procent ogólniej liczby mieszkańców – nawet około 40%. Byli to głównie kupcy i rzemieślnicy, a większość wśród nich należała do średniozamożnej grupy właścicieli domów²⁴. Liczebność społeczności żydowskiej szczególnie szybko rosła w XIX wieku, na co miał wpływ coraz dynamiczniejszy rozwój przemysłu w regionie oraz budowa linii kolejowej do Austrii i na Śląsk ze stacjami granicznymi w Sosnowcu. Nie może dziwić fakt, że w takim kontekście bogaci kupcy żydowscy rozpoczęli inwestowanie w przemysł, a szczególnie w hutnictwo. W latach 60. XIX wieku na terenie dzisiejszego Sosnowca ludność żydowska stanowiła już ponad 86% ludności. To właśnie Żydzi byli pierwszymi właścicielami domów i hoteli na terenie późniejszego miasta. Bogaci Żydzi organizowali handel wewnętrzny i zagraniczny²⁵, zakładając domy handlowo-ekspedycyjne i bankierskie, a także organizując zaplecze handlowo-rekreacyjne i usługowe w powstałym na początku XX wieku mieście - otwierano restauracje, coraz liczniejsze sklepy. Spośród Żydów rekrutowali się także pierwsi przedstawiciele wolnych zawodów – lekarze i prawnicy. Jednak wśród tej społeczności dominowali Żydzi biedni i średniozamożni²⁶.

Podobnie jak przedstawiciele innych grup przybyszów, także Żydzi zaczęli w Zagłębiu organizować swoje życie społeczne i kulturalne. Dla ludności żydowskiej osiadłej w Sosnowcu ważnym etapem w tym procesie było otwarcie cmentarza żydowskiego na terenie dawnego cmentarza cholerycznego, który umożliwił wybudowanie w 1894 roku synagogi i powstanie pod koniec XIX wieku (1898) gminy żydowskiej – powołano wówczas Sosnowiecki Okręg Bożniczy²⁷. Poza niewątpliwie ogromnym znaczeniem tego faktu dla codziennego życia ludności żydowskiej, oznacza on jednocześnie, że Żydzi rozpoczęli proces zakorzeniania w przestrzeni ówczesnych miast, miasteczek i wsi

²⁴ W. Jaworski, *Z dziejów społeczności żydowskiej w Sosnowcu*, Muzeum w Sosnowcu, Sosnowiec 1993, s. 3.

²⁵ G. Onyszek, *Dzieje społeczności...*, s. 42.

²⁶ Tamże, s. 47-49.

²⁷ Tamże, s. 49.

Przemysł i religia – wielokulturowe skutki związku

zagłębiowskich, stając się z czasem grupą „zagłębiowskich Żydów”, którzy swoją tożsamość budowali w oparciu o identyfikację z regionem, jego przemysłowym charakterem i synkretyczną kulturą powstałą ze wzorów przeniesionych w ten region przez przybyszów z różnych kultur Europy. Potwierdzenie tej tezy znajdujemy w organizacji życia ludności żydowskiej w różnych jego wymiarach od początku XX wieku, a szczególnie w okresie międzywojennym. W całym regionie Żydzi stanowili w 1921 roku około 15% ludności, dziesięć lat później kilka procent więcej. Sosnowiec obok sąsiednich miast Będzina i Dąbrowy Górniczej należał do ośrodków o największej liczbie ludności żydowskiej. Od początku ubiegłego wieku powstawały elementarne szkoły religijne (w Sosnowcu działało 10 chederów, żeńska i męska szkoła religijna), już pod koniec XIX wieku działało Towarzystwo Dobroczynne Wyznania Mojżeszowego, funkcjonowały liczne stowarzyszenia żydowskie, a wśród nich Towarzystwo Kursów Wieczorowych dla Robotników i Kursy Samokształceniowe „Jardenja”. W okresie międzywojennym zakładano spółdzielnie spożywcze, powstawały także żydowskie organizacje zawodowe i związki zawodowe jako reakcja na silną konkurencję na rynku pracy, sprzeczność interesów między ludnością chrześcijańską a żydowską, ale także jako wyraz wzrostu świadomości narodowej ludności żydowskiej. Od czasu I wojny światowej istniały też żydowskie partie polityczne reprezentujące trzy nurty: ortodoksyjny, syjonistyczny i robotniczy²⁸, w których w latach 20. XX wieku wrosło znaczenie komunistów i socjaldemokratów. W różnych latach tego okresu działało w Sosnowcu kilka żydowskich organizacji, które nazwano kulturalno-towarzyskimi, ukazywało się także pięć czasopism w jidysz i w języku polskim²⁹. Społeczność żydowska miała też swoich przedstawicieli w wybieranej od 1917 roku Radzie Miasta Sosnowca.

Przed wybuchem drugiej wojny światowej sosnowiecka gmina żydowska liczyła około 25 tysięcy osób (20% mieszkańców miasta). Działała wielka synagoga zwana miejską i dwa domy modlitwy. W tym okresie Żydzi byli w Sosnowcu najbardziej widoczną mniejszością, wiele ulic zdominowanych było przez przedstawicieli tej społeczności. Ich wyraźna obecność w mieście i nasilająca się w związku z tym konkurencja pomiędzy biznesem polskim i żydowskim prowadziła do kilkakrotnych wystąpień antyżydowskich³⁰.

Proces eksterminacji ludności żydowskiej w latach drugiej wojny światowej nie ominął Żydów zagłębiowskich. Już na początku wojny spalono wielką synagogę w Sosnowcu,

²⁸ W. Jaworski, *Żydzi w Zagłębiu Dąbrowskim*, w: *Zagłębie Dąbrowskie w II Rzeczypospolitej...*, s. 267.

²⁹ W. Jaworski, *Z dziejów społeczności...*, s. 17-18.

³⁰ G. Onyszko, *Dzieje społeczności...*, s. 68.

Przemysł i religia – wielokulturowe skutki związku

niedługo później inne synagogi i domy modlitewne, Żydzi pracowali pod przymusem w kopalniach i hutach, wielu wywożono na wschód, także do Czechosłowacji i do obozu koncentracyjnego w Oświęcimiu, pozostałych zamknięto w gettach, a później także stracono w obozach³¹. Zakończyła się 200. rocznica obecności Żydów w Sosnowcu i całym Zagłębiu Dąbrowskim.

„Czarny Śląsk” to nazwa, która przylgnęła w okresie powojennym nie tylko do Śląska, ale do całego województwa śląskiego. Określenie to oddaje istotę podejścia do regionu - najbardziej uprzemysłowionego i zurbanizowanego w Polsce, dającego pracę w przemyśle wydobywczym i ciężkim wszystkim chętnym, do którego przybywa się w poszukiwaniu lepszego bytu, nie oczekując niczego więcej. Był to region bogaty w inwestycje gospodarcze, ale w innych dziedzinach niedoinwestowany, lider w wytwarzaniu dochodu narodowego, którego symbole – dymiące kominy kopalń i hut wydawały się niezniszczalne. Tymczasem województwo śląskie należy do regionów, w których przemiany polityczne, ekonomiczne, społeczne i kulturowe, nazywane ogólnie transformacją ustrojową z przełomu lat 80. i 90. ubiegłego wieku, zmieniły całkowicie lub częściowo ich rys gospodarczy, społeczny i, co za tym idzie, kulturowy. Transformacja szczególnie silnie przemieniła to województwo jako region przemysłowy, a jej skutki okazały się szczególnie bolesne. Rozpoczęto restrukturyzację przemysłu ciężkiego i wydobywczego, spadała szybko produkcja w tradycyjnych gałęziach przemysłu, których udział w wytwarzaniu dochodu narodowego zmalał, przez co województwo utraciło status lidera w tym zakresie. Nastąpiła redukcja miejsc pracy w górnictwie, zamykano kopalnie i huty, rosło zatrudnienie w handlu i usługach, ale to nie zapobiegło wzrostowi bezrobocia. Trwa przechodzenie od gospodarki opartej na tradycyjnym przemyśle ciężkim do gospodarki opartej na przemyśle nowoczesnym i usługach, co mieszkańcy województwa śląskiego odczuwają jako pewną degradację.

Proces przejścia do gospodarki rynkowej, związany z przekształceniami własnościowymi, w tym prywatyzacją przedsiębiorstw państwowych oraz napływem obcego kapitału, okazał się szczególnie trudny dla Zagłębia Dąbrowskiego. Całkowicie lub częściowo zamknięto wyeksploatowane kopalnie, restrukturyzowano przestarzałe technologicznie huty i powiązane z nimi zakłady przetwórcze, a także tradycyjnie obecny w tym regionie przemysł włókienniczy. W największych miastach Zagłębia Dąbrowskiego, będących ciągle ważnymi ośrodkami przemysłowymi, następuje proces ewolucji struktury przemysłu.

³¹W Jaworski, *Z dziejów społeczności...*, s. 19.

Przemysł i religia – wielokulturowe skutki związku

Miasta te zmieniają się z monofunkcyjnych ośrodków górniczo-hutniczych w wielogłęziowe ośrodki przemysłowe³².

Zmiany w charakterze gospodarczym województwa śląskiego spowodowały także zmiany w strukturze demograficznej. Województwo to przestało być celem migracji, a w 1994 roku osiągnęło ujemny współczynnik tego procesu³³ i tak jest do dzisiaj. Miasta w całym regionie wyludniają się. Od 1999 roku, czyli od daty utworzenia województwa śląskiego w miejsce katowickiego, ubyło około 300 tysięcy mieszkańców. W pierwszej dekadzie obecnego wieku liczba mieszkańców w Sosnowcu spadła o 16,2%³⁴. Najczęściej swoje miasta opuszczają ludzie młodzi, wyjeżdżając głównie w poszukiwaniu lepiej płatnej pracy. Jednak miasta opuszczają też ludzie w średnim i starszym wieku, którzy wyprowadzają się na obrzeża miast lub wracają w swoje rodzinne strony do innych regionów kraju.

Opisane wyżej zjawiska, procesy i będące ich wynikiem przeobrażenia nie mogły nie wywołać zmian w kulturze religijnej Zagłębia Dąbrowskiego, podobnie jak w całym kraju. Jej współczesnym rysem jest słabsze uczestnictwo mieszkańców regionu w instytucjonalnej działalności Kościołów i w praktykach religijnych. Poszukując empirycznej weryfikacji tej tezy odwołam się do materiałów zastanych (opisów, charakterystyk i danych statystycznych) dotyczących trzech największych Kościołów w Sosnowcu i Zagłębiu: Kościoła rzymskokatolickiego, Ewangelickiego Augsburskiego Wyznania oraz Kościoła prawosławnego, a także do wypowiedzi duszpasterzy reprezentujących te Kościoły.

Diecezja sosnowiecka Kościoła rzymskokatolickiego należy do najmłodszych w Polsce, powstała w 1992 roku z części diecezji częstochowskiej, kieleckiej i krakowskiej. Należy też do najmniejszych terytorialnie diecezji w kraju. W jej obrębie działają 162 parafie, w samym Sosnowcu jest ich 32. Mieszkańcy diecezji nie należą do szczególnie religijnych, o czym świadczą liczby. W zakresie uczestnictwa w praktykach religijnych (mszy św.) oraz przyjmowania sakramentu komunii św., czyli najbardziej charakterystycznych wskaźników religijności, w ostatnich kilkunastu latach daje się obserwować wahania z tendencją spadkową³⁵. Interesujących danych, ilustrujących to uogólnienie, dostarczyły badania przeprowadzone w Sosnowcu w 2012 roku przez socjologów z Uniwersytetu Śląskiego. Wynika z nich, że choć mieszkańcy w 89,5% deklarują przynależność do Kościoła

³² M. Tkocz, *Przemysł miast zagłębiowskich w XXI wieku*, „Nowe Zagłębie” nr 1/2010, s. 4-7.

³³ *Rocznik Statystyczny Województwa Śląskiego 1994*, s. 21, www.sbc.org.pl/publication/68760

³⁴ Minorczyk-Cichy A. *Śląskie się wyludnia. Uda się to zatrzymać?* „Dziennik Zachodni” 23. 09.2013.

³⁵ Zob. materiały Instytutu Statystyki Kościoła Katolickiego Stowarzyszenia Apostolstwa Katolickiego w Polsce, www.iskk.pl (data wejścia 21. I. 2015).

Przemysł i religia – wielokulturowe skutki związku

katolickiego, jednocześnie mówią o raczej niskim poziomie wiary: zaledwie 5,9% uważa się za głęboko wierzących, 51,2% za wierzących, 21,1% niezdecydowanych ale przywiązanych do wiary, a pozostali deklarują się jako obojętni, niewierzący lub przeciwni wierze. Około 36% badanych uczestniczy w niedzielnych nabożeństwach, ale w każdą niedzielę chodzi do kościoła tylko 16,7%, prawie w każdą niedzielę 15,7%, częściej 3,4%. Nie chodzi do kościoła 10,3% respondentów³⁶. Prosta obserwacja potwierdza przytoczone dane: w Zagłębiowskich miastach – w mniejszym stopniu miasteczkach i wsiach – nie zauważa się niedzielnego przepełnienia kościołów. Największą liczbę wiernych, podobnie jak w całym kraju, przyciągają kościelne celebracje najważniejszych świąt chrześcijańskich – Bożego Narodzenia i Wielkanocy.

Księża zatrudnieni w Kurii Diecezjalnej w Sosnowcu, których uznałam za ekspertów w kwestii religijności mieszkańców miejscowości znajdujących się na terenie diecezji, mają różne zdanie na temat opisanego zjawiska. Kanclerz kurii twierdzi, że chociaż wskaźniki ilościowe pokazują odwrotny trend, nie można mówić o osłabianiu się religijność mieszkańców Sosnowca i szerzej Zagłębia. Za jeden z najważniejszych uwarunkowań religijności uznaje wyludnianie i starzenie się Sosnowca i innych miast regionu, czego skutkiem jest to, iż w kościołach dominują ludzie starsi. Większość mieszkańców Sosnowca to przyjezdni, którzy trafili tu w poszukiwaniu pracy i lepszych zarobków. Takie osoby, zdaniem kanclerza, nie odcięły się od swoich korzeni, nie utożsamiały się i nie utożsamiają z regionem i lokalnym Kościołem³⁷.

Drugim w Sosnowcu najliczniejszym wyzwaniem są luteranie, których parafia powstała w 1922 roku i działa do dzisiaj. Na oficjalnej stronie internetowej tej parafii (w ramach portalu luteranie.pl) znalazły się informacje o jej losach po II wojnie światowej. Były takie, jak przedwojennego prywatnego przemysłu: fabrykę Dietla sprywatyzowano, wraz z nią kaplicę lutherańską, która z pewnymi ograniczeniami pełniła przez wszystkie powojenne lata rolę kościoła. Jednak dopiero w 1996 roku sosnowiecka parafia ewangelicko-augsburska uzyskała kościół na własność, podobnie jak cmentarz lutherański. Obecnie można ją nazwać parafią małą, liczy bowiem około 200 wiernych. Proboszcz tej parafii twierdzi, że Kościół lutherański w Sosnowcu i Zagłębiu boryka się w ostatnich dekadach z takimi samymi problemami jak inne Kościoły, a zwłaszcza te mniej liczne. Dotyka go płynąca na fali globalizacji oraz otwarcia się na kulturę zachodnią sekularyzacja i ateizacja, swoista

³⁶ W. Świątkiewicz, *Religijność w przestrzeni...* (w druku)

³⁷ Z wywiadu z ks. dr M. Karasim, Kanclerzem Kurii Diecezjalnej i Wikariuszem Generalnym Diecezji Sosnowieckiej (31. 01. 2014).

Przemysł i religia – wielokulturowe skutki związku

niechęć do praktykowania i udziału w pozaliturgicznej działalności Kościoła. W Sosnowcu daje się zauważyć coraz mniejsze przywiązanie wiernych do Kościoła, wyrażające się głównie w mniej licznych udziale w nabożeństwach, szczególnie młodzieży. Proboszcz luterański charakteryzuje Sosnowiec jako szczególne miasto. Tu wiele osób sprowadzało się i sprowadza w poszukiwaniu pracy, co dotyczy także osób ewangelickiego wyznania, które traktują miasto tylko jako miejsce pracy, co oznacza, że opuszczają je na każdy weekend i jeżeli chodzą do kościoła, to „u siebie”, w stałym miejscu zamieszkania. Podobnie jak księża katolicycy zauważa, że osoby starsze, zakorzenione w kulturze i społeczeństwie Zagłębia, traktują Sosnowiec jako „swoje miasto” i tym samym Kościół sosnowiecki jako „swój”.

Dla proboszcza opisywanej parafii obecna sytuacja gospodarcza regionu, a przede wszystkim utracenie przez niego statusu regionu z dominacją przemysłu ciężkiego, wpłynęła znacząco na życie kościelne w Sosnowcu. Zwraca uwagę na szczególnie silną w ostatnich dziesięciu latach mobilność młodych ludzi, którzy po roku czy dwóch latach zamieszkiwania w Sosnowcu i udziału w życiu parafii ewangelickiej, zmieniają miejsce zamieszkania w poszukiwaniu lepszej pracy. Trwa ciągła wymiana młodego pokolenia w przestrzeni całego województwa i poza nim, co oczywiście utrudnia przywiązanie się do parafii i regularny udział w praktykach religijnych. To utrudnia także podejmowanie działań, które byłyby odpowiedzią na współczesne trudności i dylematy życia codziennego mieszkańców Sosnowca i szerzej całego Zagłębia Dąbrowskiego.

Stale i ważne miejsce w kulturze i życiu społecznym Sosnowca zajmuje Kościół prawosławny. Rozległy teren obecnej parafii tego Kościoła w Sosnowcu obejmuje Zagłębie Dąbrowskie, Aglomerację Górnośląską, ziemię rybnicką, Śląsk Cieszyński i wschodnią Opolszczyznę. Pierwszymi parafianami w XIX wieku, czyli w początkowym okresie działalności Kościoła prawosławnego w Sosnowcu, byli urzędnicy i funkcjonariusze w większości narodowości rosyjskiej oraz pracownicy cywilni okolicznych fabryk, kopalń, kolei i innych zakładów³⁸. Świątynie prawosławne powstawały także w innych miastach regionu: Będzinie, Dąbrowie Górniczej, Olkuszu³⁹. Dzisiaj sosnowiecka cerkiew jest jedyną prawosławną świątynią w regionie. Jej proboszcz uważa, że do Kościoła prawosławnego także docierają echa procesów i prądów płynących z Zachodu: laicyzacja, odchodzenie młodych ludzi od Kościoła jako instytucji. Jego zdaniem Kościół

³⁸ M. Dziwiatowski, *Dziedzictwo diaspory. Monografia parafii prawosławnej w Sosnowcu*, Sosnowiec 2010, s. 15.

³⁹ Tamże, s. 16.

Przemysł i religia – wielokulturowe skutki związku

prawosławny ma obecnie w Polsce, a tym samym w Sosnowcu, bardzo dobre warunki do funkcjonowania. To miasto zawsze było tolerancyjne, można je nazwać ekumenicznym, tu nie ma konfliktów na tle religijnym, relacje pomiędzy kilkoma tu działającymi Kościołami i Związkami wyznaniowymi są dobre.

Prawosławna parafia sosnowiecka jest bardzo rozległa, trudno zatem określić ogólną liczbę wiernych. Na nabożeństwa niedzielne przychodzi 100-200 osób, w czasie świąt dużo więcej. Nowym rysem jest obecność na nabożeństwach wielu obcokrajowców, szczególnie Ukraińców (studentów, sportowców, pracowników różnych firm i przedsiębiorstw), ale są także Grecy, Serbowie, Gruzini.

Związki kultury bytu z kulturą symboliczną są obecne i oczywiste w każdego typu społeczeństwach i zbiorowości społecznych, jednak związek gwałtownych procesów uprzemysłowienia, urbanizacji i modernizacji daje się zaobserwować w niektórych tylko regionach Europy, a zwłaszcza jej środkowo-wschodniej części od kilku wieków wchłaniającej wpływy lepiej rozwiniętego Zachodu i Północy. Zagłębie Dąbrowskie stanowi pod tym względem interesujące pole obserwacji dla etnologów, antropologów, socjologów, ekonomistów i przedstawicieli kilku jeszcze dziedzin nauki. W Zagłębiu, i w podobnych jemu regionach, jak w soczewce skupiają się skutki procesów mających miejsce w przełomowym dla Europy czasie rewolucji przemysłowej i na tej bazie tworzenia się nowego ładu społeczno-kulturowego i politycznego. Należy do niego także sfera religii, choć jej związki z procesami opisanymi wyżej nie stanowią zbyt często przedmiotu badań. Jeżeli uwzględnimy także fakt, że Zagłębie Dąbrowskie nie jest poddawane zbyt często badaniom, natrafiamy na białe plamy, które dla naukowca o empirycznym zacięciu mogą stanowić wyzwanie obiecujące szczególnie interesujące i odkrywcze rezultaty.

Bogactwo problematyki godnej zgłębienia jest obfite i może obejmować różnorodne wątki: od bardziej szczegółowych jak związek wyznania i religijności z obrzędowością rodzinną i doroczną, poprzez różnie w różnych dobach zabarwione antagonizmem stosunki mieszkańców Zagłębia ze Ślązakami, do wielowymiarowego problemu tożsamości zagłębiowskiej, a przede wszystkim pytania, jakie są jej wyznaczniki, podstawy i przemiany.

Zagłębie Dąbrowskie cechuje kulturowa odmienność od innych regionów kraju, a przede wszystkim od Śląska, choć jednocześnie te dwie części składowe obecnego województwa śląskiego mają wiele cech wspólnych, a głównie jedną: w przeszłości robotniczy charakter (choć w przypadku Zagłębia podkreśla się silną obecność w miastach inteligencji) wynikający z tych samych warunków rozwoju, tj. istnienia prawie od tego samego czasu określonych gałęzi przemysłu. Choć Śląsk i Zagłębie należały do końca I wojny światowej do różnych państw, nieustannie przebiegała wymiana mieszkańców z jednej do drugiej strony tego śląsko-zagłębiowskiego, a więc jednocześnie prusko-rosyjskiego pogranicza.

Tak pozostało do dzisiaj, jak gdyby wbrew istniejącym, choć już mocno złagodzonym stereotypom, których podstawą jest negatywne wzajemne postrzeganie siebie Ślązaków i Zagłębiaków. Także to zagadnienie godne jest głębszej uwagi badaczy śląsko-zagłębiowskich dylematów.

Zagłębie Dąbrowskie jest - jednym słowem - nieodkrytą jeszcze w pełni skarbnicą wiedzy o procesach i zjawiskach mających miejsce w regionach o nietypowej odmianie wielokulturowości.

ZUSAMMENFASSUNG

Industrie und Religion - multikulturelle Auswirkungen deren Beziehung. Das Beispiel von Zagłębie Dąbrowskie in Polen

Zagłębie Dąbrowskie oder Dombrowaer Kohlenbecken - Teilbereich der heutigen Schlesien Woiwodschaft in Polen - gehört zu den Regionen Europas, wo die Beziehung zwischen rascher Industrialisierung, Urbanisierung und Modernisierung und kultureller Entwicklung zu beobachten ist. Das Kohlenbecken und ähnliche Regionen sind ein Mikrokosmos der Auswirkungen der Prozesse, die zu einem entscheidenden Zeitpunkt für die europäische industrielle Revolution und für die Schaffung einer neuen sozial-kulturellen und politischen Ordnung auf deren Grundlage stattfinden. Im neunzehnten Jahrhundert wurde die Region von einem typischen landwirtschaftlichen Gebiet in ein Industriegebiet verwandelt, im preußisch-österreichischen-russischen Grenzgebiet von Staaten und Kulturen gelegen. Zagłębie gehört zu den wirklich multikulturellen Gebieten, in denen wachsende Industrie den Zufluss des ausländischen Kapitals sowohl auch der ausländischer Unternehmer und Arbeiter verursachte. Das Land wurde schnell zu einer ethnischen und kulturellen Mosaik von deutschen, französischen, russischen, jüdischen und anderen kulturellen Einflüssen, wo die Fabrikanten diese bunte kulturelle Mischung geschützten. Diese Verfahren sind besonders gut sichtbar im Bereich der Religion, deren vielfältige Varianten waren in der Region enthalten. Neben der katholischen Kirche waren von besonderer Bedeutung die evangelisch-lutherische und orthodoxe Kirche sowohl auch das Judentum, das starke Präsenz von Juden in der Gegend spiegelte. Heute zeigt sich die kulturelle Vielfalt nur durch materielle Zeugnisse der Vergangenheit und durch armes historisches Gedächtnis - und ist eine noch unentdeckte Fülle von Wissen über die Phänomene, die in Regionen mit einer atypischen Variante der Multikulturalität auftreten.